

אוריינות כלכלית לקראת פרישה

עדי מאיר

גיל בן-צבי

הווארד ליטווין

מוגש למשרד לאזרחים ותיקים

מרכז הידע לחקר הזדקנות האוכלוסייה בישראל

האוניברסיטה העברית

הר הצופים, ירושלים

27 בינואר, 2013

תודות

תודה לד"ר אורלי שדה מבית הספר למינהל עסקים באוניברסיטה העברית בירושלים
ולפרופ' פרלה ורנר מהחוג לגרונטולוגיה באוניברסיטת חיפה, חברות הוועדה המלווה
למחקר זה.

תוכן עניינים

1	תקציר
3	מבוא
5	שיטה
8	תוצאות
18	מסקנות
22	מקורות

תקציר אקזקוטיבי

רקע

- בהינתן רפורמות פנסיוניות בארץ ובעולם המעבירות אחריות לכספי הפנסיה אל הפרט, עולה הצורך לבדוק שאנשים מסוגלים לנהל את כספיהם ושאכן ינהלו אותו כשהאחריות תהיה בידם.
- המדד לאוריינות כלכלית משקף את המידה בה הפרט מבין מונחים כלכליים מרכזיים ובעל יכולת וביטחון ביכולתו לנהל את כספיו האישיים.
- מחקרים קודמים מראים שרמת האוריינות הכלכלית גבוהה יותר אצל בעלי הכנסות גבוהות, ואצל אנשים בשנות הארבעים והחמישים לחייהם. כן היא גבוהה יותר אצל המשכילים יותר ובקרב גברים.
- מחקרים מראים כי אוריינות כלכלית גבוהה יותר מביאה להגדלת ההכנסה לאחר הפרישה.

מהלך המחקר

- המחקר נערך עבור המשרד לאזרחים ותיקים.
- שני חלקי האוריינות הכלכלית נבדקו – ידע ויישום הידע. הידע שנבדק הוא היכרות עם מונחים וכן יכולת חשבונית. בדיקת יישום הידע התבצעה על ידי בדיקת המקורות לחיפוש המידע, תדירות מעקב החשבונות והאוריינות לפנסיה.
- התבצע סקר פאנל אינטרנטי בו נאספו נתונים מ- 501 בני ובנות 46-61, יהודים דוברי עברית, שהינם ילידי הארץ או שעלו לפני 1990. המשיבים בעלי השכלה גבוהה מהמוצא לגילם.

תוצאות

- מדדי האוריינות השונים מתחלקים לשתי קבוצות, בהתאם לתיאוריה על משמעותה של אוריינות כידע ויישום הידע. מדדי רמת הידע נמצאו קשורים זה לזה ומדדי יישום הידע נמצאו קשורים בינם לבין עצמם. הממצא לפיו הקשרים בין מדדי הידע ומדדי יישום הידע אינם כה הדוקים ממדגיש את ההבדל שבין ידע לבין יישום ידע.
- ככלל, הידע הכלכלי שהראו הנבדקים הוא גבוה ביחס לנתונים שנמצאו בלמ"ס בסקר בבני 20 ומעלה. שיעור התשובות הנכונות לשאלות שבדקו היכרות עם מושגים כלכליים נע בין 61% ל 79%, לעומת שיעורים שבין 29% ל 65% בסקר הלמ"ס (סייג, 2012a).
- חוסר הידיעה בולט במיוחד בשני נושאים (מעל לרבע מהמשיבים): משמעותה של ריבית מצטברת לעומת ריבית חד פעמית ומשמעותה של מניה.
- היכולת החשבונית שהפגינו המשיבים היא מגוונת.

- מקורות המידע העיקריים בהם מחפשים המשיבים מידע כלכלי הם כתבות ומאמרים (באינטרנט או בעיתונות הכתובה) וכן תוכניות רדיו וטלוויזיה. למרות גישה לאינטרנט, מעטים (15%) מחפשים מידע כלכלי בקבוצות דיון או פורומים מקוונים.
- רוב המשיבים מנהלים מעקב צמוד אחר חשבונותיהם: רובם בודקים את מצב החשבון שלהם לפחות פעם בשבוע (62%) ואת חשבונותיהם לתשלום לפחות פעם בחודש (78%).
- שיעור הבעלות על חסכון כלשהו, פנסיה או אחר, המיועד לאחר הפרישה, עומד בסקר על 92%.
- כשני שלישים מהמשיבים עקבו ברבעון האחרון אחר מצב החסכון שלהם לפנסיה. אולם, רק חמישית מהמשיבים בעלי מושג טוב לגבי גובה הכנסתם לאחר הפרישה, ולכחמישית אין כל מושג מה היא תהיה.
- כ-41% מהמשיבים מעוניינים להגדיל את שליטתם בבחירת אפיקי ההשקעה של קרנות הפנסיה שלהם.
- חופש הבחירה המתאפשר כיום על פי החוק, לבחירה בין קרנות הפנסיה ובין מסלולי פנסיה שונים בתוך קרן הפנסיה, אינו מנוצל על ידי כמחצית מהמשיבים בעלי הפנסיות, אשר כלל לא שקלו בדעתם לבצע שינוי במסלול הפנסיה או בחברה המנהלת אותו.
- בעלי השכלה נמוכה יותר ובעלי הכנסה נמוכה יותר וכן נשים הם בעלי אוריינות כלכלית נמוכה יותר (ראו טבלה 3).

מסקנות אופרטיביות

- בתוך משקי בית בהם פועל זוג, כאשר אחד מבני הזוג אינו מחליט על עיקרי ההתנהלות הכספית של משק הבית, מחקרנו מראה שבן זוג זה הוא בעל אוריינות כלכלית נמוכה יחסית. מכאן ניתן להעלות שתי המלצות מנוגדות: 1) בתכנון מערך לשיפור האוריינות הכלכלית רצוי להתמקד באנשים הפעילים בקבלת ההחלטות הכלכליות במשק ביתם. 2) יש לשפר את האוריינות הכלכלית של כלל האנשים לפני פרישה, ולאפשר עצמאות כלכלית גם לצד הסביל.
- שיפור האוריינות הכלכלית צריך להתמקד באוכלוסיות בעלות האוריינות הנמוכה במיוחד. חשוב לשים דגש מיוחד על האוריינות הכלכלית בקרב נשים. להן פחות אוריינות וצפויות להן שנים רבות יותר של מחייה לאחר הפרישה.
- מסתמן שהדרכה כלכלית לא תסייע לשיפור האוריינות הכלכלית. זאת מפני שרק כחמישית מהמשיבים במחקר הנוכחי מעוניינים להשתתף בהדרכה, והללו הם דווקא אלו שמחפשים מידע כלכלי יותר מאחרים, ולא דווקא בעלי אוריינות נמוכה. בנוסף, הממצאים מרחבי העולם מראים שקורס אינו מספיק כדי לשנות את גישת המשתתפים לחסכונותיהם, אלא יש לתת להם את הכלים אשר יאפשרו להם לשפר את האוריינות הכלכלית שלהם בכוחות עצמם (Lusardi & Mitchell, 2007).
- המשיבים אינם מודעים לכך שהידע התיאורטי שלהם לוקה בחסר. על כן העלאת האוריינות הכלכלית מחייבת פעולה שיווקית אשר תעלה את המודעות של קהלי היעד לצורך בידע כלכלי ובאוריינות כלכלית.

מבוא

רפורמות פנסיוניות שנערכות בשנים האחרונות במדינות רבות, ובכללן ישראל, מגבירות את אחריות האישי של הפרט על הסכונותיו לקראת תקופת הפרישה. במרבית המדינות, המדינה מקטינה את חלקה בהכנסות הפרט לאחר הפרישה ובמקביל מגדילה את חופש הבחירה של הפרט בניהול הסכונותיו לפרישה. רפורמות אלה הומלצו על ידי הבנק העולמי ובוצעו במדינות כגון אוסטרליה (Gerrans, Clark-Murphy, & Speelman, 2010), שוודיה (Almenberg & Save-Soderbergh, 2011), אנגליה (Department of Work & Pensions, 2012), פולין (Zijlstra, et al., 2010), רוסיה (Williamson, Howling, & Maroto, 2006) ובמדינות דרום אמריקה (Calvo & Williamson, 2008).

במקביל, עולה תוחלת החיים בארץ ובעולם ועל כן גוברת שבעתיים חשיבותה של התנהלות כלכלית נבונה, בניהול כספי החסכונות לפרישה והחסכון בכלל. ניהול כלכלי נבון הוא בעל פוטנציאל להגדיל את ההכנסות דווקא לפני הפרישה, ולא לאחריה עת צפויה ירידה בהכנסות. האם אנשים מתנהלים בהתאם? האם ביכולתם לנהל את כספיהם בצורה מיטבית עבורם?

התחום הבודק את יכולתם של אנשים להתמודד עם האתגרים הכלכליים הוא מחקר האוריינות הכלכלית. למרות המחקרים בנושא, לא קיימת הגדרה אחידה למושג האוריינות הכלכלית. שתי סקירות משוות שכל אחת מהן כללה עשרות מחקרים, מעלות הגדרות דומות אך לא זהות למושג. לפי יוסטון, אוריינות פירושה הבנה ושימוש ומכאן ההגדרה של אוריינות כלכלית: מידת יכולתו של האדם להבין ולהשתמש במידע אישי הקשור לענייניו הכספיים (Huston, 2010). אצל רמונד ההגדרה רחבה במעט: "מדד למידה בה הפרט מבין מונחים כלכליים מרכזיים ובעל יכולת וביטחון ביכולתו לנהל את כספיו האישיים, על ידי קבלת החלטות נאותה לטווח הקצר ובתכנון לטווח הארוך, תוך שימת לב לאירועי החיים האישיים ולכלכלה המשתנה" (Remund, 2010).

שתי ההגדרות מדגישות, לצד בחינת ההבנה, את בדיקת היישום שלה. מחקר הראה שהתנסות כלכלית מהווה את החוליה המקשרת שבין הידע לבין כישרון כלכלי (Hilgert, Hogarth, & Beverly, 2003), דבר שאף מחזק יותר את החיוניות שבהתנסות הכלכלית ויישום הידע הלכה למעשה. ההגדרה בה נשתמש לצרכי המחקר הנוכחי היא ההגדרה הראשונה אך ראשית נעמיק בהבנת שני המימדים של אוריינות כלכלית.

מימד ראשון הוא ההבנה או הידע. המדידה המתאימה למימד זה היא מדידת רמת הידע הכלכלי. המימד השני הוא השימוש, שמדידתו היא על ידי בחינת ההתנהגות הכלכלית של הפרט או על ידי בחינת רמת הבטחון של הפרט ביכולתו לקבל החלטות כלכליות (Huston, 2010). החוקרת יוסטון ממפה ארבעה תחומים שמדידתם מרכיבה את מדד האוריינות הכלכלית: היכרות עם מושגים בסיסיים בכלכלה, הגנה על משאבים (דהיינו ביטוח ופיזור סיכונים), הלוואות והשקעות. החוקר רמונד ממפה את ארבעת התחומים הבאים: תיקצוב, חסכון, הלוואות והשקעות (Remund, 2010).

בחינת המאמרים הקיימים מעלה כי אין מחקרים שהתמקדו באוריינות הכלכלית בגילאים שלפני הפרישה, ובכך חשיבותו של המחקר הנוכחי. עם זאת, ניתן לצפות מה תהיה מידת האוריינות היחסית של

קבוצת הגיל העומדת בפני הפרישה, בעזרת מחקרים אשר בדקו את הקשר בין גיל לבין האוריינות הכלכלית. למשל, ואן רוז' ואחרים מדדו את רמת הידע הכלכלי בשני מדדים – האחד מודד ידע בסיסי והשני מודד ידע מתקדם. הם הראו כי בחלוקה לעשירוני גיל, הידע הבסיסי הוא גבוה ביותר בגילאים 40-59 והידע הפיננסי המתקדם הוא גבוה ביותר בגילאים 50-59 (van Rooij, Lusardi, & Alessie, 2011). מחקר שהתבסס על סקר הבריאות והפרישה האמריקאי (HRS) אשר בו נשאלות רק שלוש שאלות ידע כלכלי, מציג ממצאים משלימים: הידע הכלכלי בקרב בני פחות מ-60 גבוה מהידע בקרב בני 60 עד 70, וזה גבוה מהידע של המבוגרים מהם (Lusardi, 2008).

אוריינות כלכלית קשורה למשתנים נוספים מעבר לגיל. ראשית, אוריינות כלכלית גבוהה יותר נמצאת בקרב המשכילים יותר (Lusardi & Mitchell, 2011; van Rooij, et al., 2011). בנוסף, מצב כלכלי טוב יותר של הפרט ומשק ביתו נמצאים אצל בעלי אוריינות כלכלית גבוהה יותר (Banks & Oldfield, 2007; Gustman, Steinmeier, & Tabatabai, 2010; van Rooij, Lusardi, & Alessie, 2012). האם המצב הכלכלי משפיע על האוריינות הכלכלית או שהאוריינות הכלכלית משפיעה על המצב הכלכלי? אפשרות אחת המוצגת בספרות היא שכשאין כספים אין צורך לדעת לנהל אותם ולכן אין רכישת אוריינות כלכלית (Gustman, et al., 2010). אולם ישנן עדויות לקשר בכיוון ההפוך: הגברת האוריינות הכלכלית בצעירים מגבירה את החסכונות שהם מחזיקים בהתבגרותם (Bernheim, Garrett, & Maki, 2001) וכן היא מגבירה את ההשקעה בנכסים פיננסיים מסוכנים (van Rooij, et al., 2012).

משתנה נוסף בעל קשר ברור וחזק עם האוריינות הכלכלית הוא מגדר. לגברים יש ידע כלכלי רב מלנשים (van Rooij, et al., 2011), הם יותר מתכננים את כלכלתם לאחר הפרישה (Lusardi & Mitchell, 2011) והינם בעלי יכולת חשבונית גבוהה מזו של הנשים (Banks & Oldfield, 2007). תכנון כלכלי לקראת פרישה חשוב במיוחד עבור נשים, שכן להן צפויות שנים רבות יותר של מחייה לאחר הפרישה. אוריינות כלכלית יכולה לשפר את ההכנסות לאחר הפרישה. קיים קשר הדוק בין אוריינות כלכלית לבין תכנון החסכונות המיועדים לפרישה, וכמו כן נמצא שהתכנון מכפיל את היקף הכספים הזמינים לאחר הפרישה (Lusardi, 2008; van Rooij, et al., 2012). מחקר אחר הראה כי אמנם יש קשר בין מידת החסכון לפנסיה לבין רמת הידע הכלכלי אך אין קשר ליכולת החשבונית וזאת למרות הקשר שבין היכולת החשבונית לבין המצב הכלכלי (Gustman, et al., 2010). בישראל, ע"פ סקר אוריינות פיננסית של הלמ"ס שהתבצע לאחרונה, 50% מבני 20+ מחזיקים בקרן פנסיה. יתר על כן, כשנבדקו אחוזי הבעלות על קופת גמל ועל ביטוח מנהלים, נמצאו ששיעוריהם נמוכים עוד יותר ועומדים על 35% ו-22% בהתאמה. מכאן שגם בישראל, שבה מונהגת פנסיה חובה, אפשר לפעול כדי להעלות את שיעורי החסכון לפנסיה.

לצורך כך, יצאנו למחקר זה על מנת לברר מי היא אוכלוסיית היעד לשיפור האוריינות כלכלית, מה הם המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים או האחרים שקשורים לאוריינות הכלכלית, ומי הם האנשים המביעים עניין בהדרכה כלכלית. מלבד זאת, המחקר בדק את רמת האוריינות הכלכלית על פי מדדים שונים והצביע על התחומים לגביהם יש יותר ידע, מול התחומים בהם הידע מועט. כן בדקנו מה הם המקורות בהם מחפשים המשיבים מידע כלכלי, מה הם מנהגי החסכונות שלהם והיבטים נוספים הנוגעים להתנהלות הכלכלית שלהם

ושל משק ביתם. מכיוון שהמחקר הנוכחי מתמקד באוכלוסייה לקראת גיל הפרישה, בחרנו מבין תחומי הכלכלה, להתמקד בבדיקת מושגים בסיסיים בכלכלה, בחסכון ובהשקעות.

שיטה

פיילוט

ראשית ביצענו פיילוט טלפוני על 20 משיבים אקראיים מהאוכלוסייה בגילאי 50-60 שהינם ילידי הארץ או שעלו לפני שנת 1990. בפיילוט עלה קושי מיוחד לענות על השאלון טלפוני, בשל מורכבות השאלות. בנוסף, התברר כי בעלי השכלה נמוכה התקשו במיוחד, ענו "לא יודע" על שאלות רבות ונטו לנתק את השיחה. לכן, בחרנו לבצע את הסקר דרך רשת האינטרנט במקום טלפוני, כשדוע שלמדגם צפויה רמת השכלה גבוהה מהמוצע. שיטה זו מקובלת במחקר האוריינות הכלכלית (Lusardi, 2008).

הדגימה

הדגימה נעשתה מתוך מאגר החברים הרשומים בפנל האינטרנטי של חברת iPanel. מסגרת הדגימה היתה גברים ונשים יהודים בגילאי 46-61, ילידי הארץ או שעלו לארץ לפני שנת 1990. האוריינות הכלכלית משפיעה במיוחד על בעלי אמצעים והרלוונטיות של האוריינות לקראת הפרישה היא עבור אותם אנשים שיש להם את האפשרות לחסוך לקראת הפרישה. האוכלוסייה אשר עלתה לאחרונה וכן האוכלוסייה הערבית הינן בעלות מיעוט משאבים כספיים לקראת הפרישה (Semyonov & Lewin-Epstein, 2011), ועל כן בחרנו שלא לכלול אותה במחקר.

חברת הסקרים "מחשוב" בשיתוף עם חברת iPanel דגמו את המשיבים באופן אקראי מתוך מסגרת הדגימה בפנל הקיים בחברת iPanel, כך שהם מייצגים את האוכלוסייה בגילאים אלה מבחינת התפלגות מקום המגורים, הגיל והמין. המתאימים קיבלו מ-iPanel דואר אלטרונטי ובו בקשה להשתתף בסקר. על מילוי השאלון ניתנה תמורה שוות ערך לשלושה שקלים. לאחר שסיימו 510 אנשים להשיב על השאלון נסגר הסקר. מתוך 510 משיבים, תשעה (1.8%) הוצאו מניתוח הנתונים מהסיבות הבאות: שלושה לא ענו על רוב שאלות הסקר, חמישה נוספים לא ענו על לפחות 2/3 מהשאלות הדמוגרפיות וביניהן השאלה על השכלה ואחד נוסף נתן תשובות לא סבירות וסותרות באחד הסולמות. סך הכל הניב הסקר האינטרנטי 501 משיבים.

השאלון

מיפינו חמישה עולמות תוכן הקשורים לאוריינות פיננסית: חיפוש מידע פיננסי, מעקב אחר חשבונות, ידע כלכלי, יכולת חשבונית ואוריינות לפנסיה. שאלות אשר נוגעות לשלושת עולמות התוכן הראשונים לוקטו מתוך שאלונים קיימים (Beal & Delpachitra, 2003; Hilgert, et al., 2003; Lusardi & Mitchell, 2008; van Rooij, et al., 2011; Moore, 2003; The Social Research Centre, 2008; Moore, 2011). היכולת החשבונית נמדדה על פי המדד לתכונה זו בסקר הבריאות, ההזדקנות והפרישה באירופה (SHARE).¹ סדרת השאלות הנוגעות לאוריינות לפנסיה חוברה במיוחד עבור הסקר הנוכחי.

¹ למידע נוסף על SHARE: <http://igdc.huji.ac.il/Share/ShareH.aspx?page=introH>

נבחנו גם היבטים אישיותיים נבחרים. הללו כוללים בחינת מנהגי החסכנות כפי שהם מתבטאים בהצטרות הנבדקים לגבי נטייתם להשוואת מחירים, לחסוך כשהם יכולים וכדומה. השאלות בנושא נלקחו משאלון שפותח בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.² עוד מופיעות בשאלון ארבע שאלות מסולם LOT-R למדידת מידת הפסימיות/אופטימיות וכן שאלה אחת הבודקת את היחס לסיכון, הלקוחה ממחקר הבריאות והפרישה האמריקאי HRS. כן מופיעות שאלות הבודקות את מודעות המשיב לרמת הידע שלו ואת הרצון שלו בהזרעה פיננסית. השאלון מסתיים בסדרת שאלות סוציו-דמוגרפיות. בשאלון 61 שאלות בסך הכל.

משתני רקע דמוגרפיים, כלכליים ובריאותיים

מגדר: גברים קיבלו את הערך 1, נשים הן קבוצת ההשוואה. **עלייה לארץ:** העולים קיבלו את הערך 1, ילידי הארץ הם קבוצת ההשוואה (נדגמו רק עולים שעלו לפני 1990). **השכלה** נמדדה על פי שאלה על המוסד הגבוה ביותר שסיים המשיב, כאשר הקטגוריות חולקו לשבע רמות לפי הקריטריונים הבינלאומיים (ISCED) שמפיק אונסק"ו (UNESCO, 2011): 0- לא סיים בי"ס יסודי, 1- יסודית או חטיבה, 2- השכלה תיכונית חלקית, 3- השכלה תיכונית מלאה (בתיכון/ישיבה), 4- דיפלומה 5- תואר ראשון 6- תואר שני או גבוה יותר.

המצב הכלכלי נמדד על פי שני מדדים. האחד הוא **יכולת כלכלית:** היכולת של משק הבית להסתדר כלכלית, כאשר התשובות האפשריות הן בסולם של 4 דרגות, כאשר 1 הוא "בקושי רב" ו-4 הוא "בקלות". השני הוא **ההכנסה** שנמדדה כהכנסת משק הבית ביחס למוצק במשק, בסולם בעל 5 דרגות שבו הדרגה הראשונה היא "הרבה מתחת למוצק" והחמישית היא "הרבה מעל למוצק".

המחליט בכספים: המשיב סימן מי במשק ביתו מחליט בבחירה בין מסלולי השקעה וחברות פיננסיות. כל משיב שדיווח על עצמו כמחליט העיקרי או דיווח שאין במשק הבית מישהו אחד עיקרי קיבל את הערך 1 שפירושו שהוא משתתף בהחלטות. כל משיב שסימן מישהו אחר מעצמו כמחליט העיקרי קיבל את הערך 0 במדד זה.

ניירות ערך: מקבל את הערך 1 עבור מי שמחזיק במניות, אגרות חוב או ניירות ערך אחרים, שלא דרך קרנות מנוהלות. אחרת מקבל את הערך 0.

גובה החובות נמדד על פי דיווח על חובות, לא כולל חוב על משכנתאות, בסולם בעל 4 דרגות אשר נע מ-"אין חובות כלל או שהם אינם משמעותיים בגודלם" דרך אלפים בודדים, עשרות אלפים, ובקצה הסולם "חובות גדולים יותר". בחלוקה מחדש של משתנה זה לשתי קטגוריות בלבד, יצרנו את המשתנה **בעל חובות:** כל מי שחובותיו הם אלפים בודדים או יותר קיבל 1 במשתנה זה, בעוד מי שאינו בעל חובות או שאינם משמעותיים בגודלם קיבל 0.

מצב בריאותי נמדד על ידי הערכה סובייקטיבית של המשיב את מצב בריאותו, בסולם בעל 5 דרגות: 1- רע מאוד, 2- רע, 3- סביר, 4- טוב, 5- טוב מאוד.

² http://cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201225297

משתני התנהגות

הרגלי הסכנות נמדדו ע"י רמת ההסכמה שהובעה לארבעה היגדים הנוגעים להרגלי החסכון והרגלי הבזבז, בסולם של 4 דרגות מ- (1) "מסכים מאד" ועד (4) "בכלל לא מסכים". ההיגדים הם: א- "אני נוהג לשלם את החשבונות במועד", ב- "אני קונה דברים גם אם אין לי כסף פנוי", ג- "אני עורך השוואה של מחירי מוצרים לפני שאני קונה", ד- "אני יותר חסכן מאשר בזבזן". כיוון התשובות לשאלות א, ב ו-ד נהפך, וחושב הממוצע, אשר משמעותו שהבזבזנים ביותר מקבלים 1 ושהחסכנים ביותר מקבלים 4.

יחס לסיכון נמדד לפי ההעדפה של המשיב בבחירה בין עבודה שהכנסתה בטוחה לבין עבודה שיש בה סיכוי של 50% שהכנסתך תוכפל וסיכוי של 50% שהיא תרד בשליש. הבוחר באפשרות הראשונה הוגדר שונא סיכון וקיבל את הערך 0, הבוחר בשניה הוגדר אוהב סיכון וקיבל את הערך 1 במשתנה זה.

בנוסף נמדדה **מידת הדאגה** לכך שכספי הפנסיה לא יספיקו למשיב לכל ימי חייו בסולם בעל שלוש דרגות: 1- כלל לא מודאג, 2- מודאג במידה מסוימת, 3- מודאג במידה רבה.

משתני האוריינות הכלכלית

קיימים חמישה מדדים לאוריינות כלכלית. בכל אחד מהם חושב ציון למשיב רק אם ענה על לפחות שלושה רבעים מן השאלות במדד. הציון חושב כממוצע על פי מספר השאלות שנענו. **חיפוש מידע** מייצג את מספר המקורות השונים בהם מחפש המשיב מידע, מבין ארבעת המקורות שנשאל לגביהם: כתבות ומאמרים, תוכניות רדיו וטלוויזיה, קבוצות דיון או פורומים באינטרנט, דו"חות כספיים של חברות או משרדי ממשלה.

ידע כלכלי נמדד לפי מספר התשובות הנכונות שנתן המשיב לשמונה שאלות הידע שנשאל, הבודקות היכרות עם מונחים כלכליים, הכרת הקשר בין סיכון לתשואה ועוד. **מעקב חשבונות** נבנה כממוצע של שלוש שאלות לגבי תדירות הפעולות הבאות: בדיקת חשבון הבנק, מעקב אחר החשבונות לתשלום וניהול רישומי הוצאות מסודרים. סולם התשובות הוא: 1- לא 2 – כן, כל מספר חודשים, 3- כן, פעם או פעמיים בחודש 4 – כן, פעם בשבוע או יותר.

יכולת חשבונית נמדדה על פי מידת ההצלחה בשאלון הלקוח מסקר SHARE, בו נשאלות שאלות חשבוניות פתוחות. סולם הציונים במדד זה הוא בין 0 – יכולת נמוכה מאד, לבין 4 – יכולת גבוהה. **אוריינות לפנסיה** נמדדה כך: חסרי פנסיה מקבלים ציון שלילי 1-, בעלי פנסיה מתחילים מציון 0, וצוברים נקודה על כל אחד מהבאים: אם התעדכנו בשלושת החודשים האחרונים במצב החסכון; אם יש להם מושג מה תהיה הכנסתם לאחר הפרישה; אם שקלו להחליף את מסלול החסכון או את החברה המנהלת אותו. תחת הקטגוריה "אוריינות לפנסיה" יצרנו מדד חדש אשר נועד למדוד את מידת האוריינות לפנסיה בקרב בעלי הפנסיה בלבד. הערכים במשתנה זה זהים לערכים במשתנה "אוריינות לפנסיה" עבור בעלי הפנסיות ואילו עבור מחוסרי הפנסיה אין ציון במדד זה.

כאמור, המדד של היכולת החשבונית הוא מבוסס היטב ומשמש במחקר רחב ההיקף SHARE. יתר המדדים לאוריינות כלכלית נבנו לצורך המחקר ולכן בדקנו את מידת מהימנותם. מדד הידע הכלכלי אשר נבנה על ידנו נמצא בעל מקדם מהימנות קרונבאך אלפא של 0.70, שהינה מקובלת עבור מחקר ראשוני מהסוג שביצענו (Peterson, 1994). לעומת זאת, המדדים "מעקב חשבונות" ו"חיפוש מידע" מתבססים רק על שלוש וארבע שאלות (בהתאמה) ולכן כצפוי הם בעלי מהימנות נמוכה יותר. למדד המעקב אחר חשבונות

נמדדה אלפא של 0.62 הגבוהה אך במעט מ 0.60 שהוא המינימום המקובל לשימוש כלשהו. עבור מדד חיפוש המידע נמצאה אלפא שהינה מעט מתחת למינימום: 0.58.

הניתוח הסטטיסטי

ביצענו סטטיסטיקה תיאורית עבור משתני האוריינות הכלכלית והמשתנים התיאוריים. לאחר מכן חילקנו את משתני האוריינות השונים לשתי קטגוריות לפי החציון. ביצענו צילוח של המשתנים התיאוריים עם משתני האוריינות המחולקים לשתי קטגוריות. כך בדקנו אם הקשר ביניהם מובהק, ובמקרים בהם הוא מובהק, האם הוא בעל כיוון ברור והאם הוא עקבי בכיוונו לכל מדדי האוריינות. מודלי הרגרסיה נבנו מכל משתנה תיאורי, סוציו-דמוגרפי או אחר, אשר נמצא מובהק בלפחות ניתוח אחד שלו עם משתני התוצאה ושמראה על קשר עקבי וברור בכיוונו עם משתני התוצאה. מודל הרגרסיה הראשון נבנה מכל משתנה כזה אשר ניתן לקבוע שהוא משתנה רקע לאוריינות כלכלית. במודל השני התווספו המשתנים הסוציו-דמוגרפיים או אחרים אשר כיוון היחסים ביניהם לאוריינות כלכלית - האם הם מנבאים או מנובאים ע"י אוריינות כלכלית - פחות ברור. למשל, ברור שמגדר מנבא אוריינות, ולעומת זאת החזקה בניירות ערך יכולה להביא ללמידה פיננסית, אך ייתכן שכיוון הקשר הוא הפוך והאוריינות הפיננסית תביא להשקעה בניירות ערך. כל המשתנים שהוכנסו לרגרסיה הם רציפים או בינאריים.

תוצאות

נתונים דמוגרפיים

כאמור, המדגם כלל 501 משיבים. נתונים סוציו-דמוגרפיים לגבי המדגם מופיעים בטבלה מספר 1. מהטבלה ניתן לראות כי המדגם חילוני ברובו. רוב המשיבים מדרגים את מצבם הבריאותי כטוב או טוב מאד. כצפוי, המדגם משכיל למדי ורובו מחזיק בתואר אקדמי. לגבי הכנסות משק הבית, 29% הן מתחת למוצע, 23.8% במוצע ו- 47.2% מעל למוצע (רובם "מעט מעל למוצע" ורק 16.3% "הרבה מעל למוצע"). אף על פי כן, ל- 58.8% ממשקי הבית של המשיבים יש קושי להסתדר מבחינה כלכלית. כשלושה רבעים מהמשיבים מועסקים בעת מילוי השאלון, 83.5% משתתפים בהחלטות על כלכלת משק הבית שלהם. הנתונים הבאים ניתנים להשוואה לנתוני הלמ"ס, אשר מופיעים בסוגריים (סייג, 2012b): כמעט כל המשיבים מחזיקים הן חשבון בנק והן חסכון כלשהו לתקופה שלאחר הפרישה (93% ו- 50% בהתאמה, בסקר הלמ"ס), כשליש מחזיקים מניות או אג"ח (14% בלמ"ס) וכחמישית מחזיקים בניירות ערך אחרים. לכמחצית מהמשיבים יש חובות שאינם זניחים בגודלם (20% בסקר הלמ"ס, כאשר הלמ"ס מצביע על כך שלקשישים יש יותר חובות מאשר לצעירים).

טבלה 1: התפלגות המשתנים הסוציו-דמוגרפיים ואחרים

משתנה	אחוז מהמשיבים	משתנה	אחוז מהמשיבים
מגדר: נשים	49.3	מצב בריאותי	
ילידי הארץ	80.0	- רע מאוד	0.2
מגורים משותפים		- רע	4.9
- מתגוררים לבד	9.2	- סביר	19.9
- מתגוררים עם בן/בת זוג	81.2	- טוב	40.7
- מתגוררים עם אדם אחר	9.6	- טוב מאוד	34.3
תפישת רמת הדתיות		השכלה	
- חילוני	70.4	- ללא השכלה תיכונית	1.2
- מסורתית	17.6	- השכלה תיכונית חלקית	3.4
- דתי	10.4	- השכלה תיכונית מלאה	20.4
- חרדי	1.6	- לימודי תעודה	25.3
עבודה בכספים בעבר או כיום	17.4	- תואר אקדמי ראשון	30.9
		- תואר אקדמי שני או גבוה יותר	18.8
הכנסות משק הבית ביחס לממוצע בישראל (82.0)		מצב תעסוקתי	
- הרבה מתחת לממוצע	13.9	- שכיר או עצמאי	78.7
- מעט מתחת לממוצע	15.1	- גימלאי	9.2
- בממוצע	23.8	- אחר (מובטל / חולה / מתנדב / עקר בית / אחר)	12.1
- מעט מעל לממוצע	30.9		
- הרבה מעל לממוצע	16.3	המחליט בכספי משק הבית	
משק הבית מצליח להסתדר כלכלית (91.8)		- אני מחליט (לבדי או עם אחר)	83.5
- בקושי רב	13.0	- אני לא מחליט	16.5
- בקושי	44.8		
- די בקלות	26.1	נכסים שברשותך	
- בקלות	16.1	- חשבון בנק	99.2
גובה חובות משק הבית (ללא משכנתאות) (84.6)		- קרן/חיסכון לגיל הפרישה	92.0
- אין או שאינם משמעותיים	53.3	(94.6)	
- אלפים בודדים	23.3	- מניות / אג"ח (לא דרך קרנות מנוהלות) (91.6)	37.5
- עשרות אלפים	17.7	- ניירות ערך אחרים (לא דרך קרנות מנוהלות) (90.2)	17.9
- חובות גדולים יותר	5.7		

הערה: בכל שאלה שעליה ענו פחות מ-95 אחוזים מצויין אחוז המשיבים בסוגריים.

קשרים בין מדדי האוריינות

מקדמי פירסון של הקורלציות בין מדדי האוריינות השונים מופיעים בטבלה מספר 2. ניתן לראות כי ידע קשור לכל המדדים מלבד חיפוש מידע ויכולת חשבונית קשורה אך ורק לידע הכלכלי. מעקב החשבונות וחיפוש המידע קשורים ביניהם ושניהם קשורים לאוריינות לפנסיה (בשני המדדים).

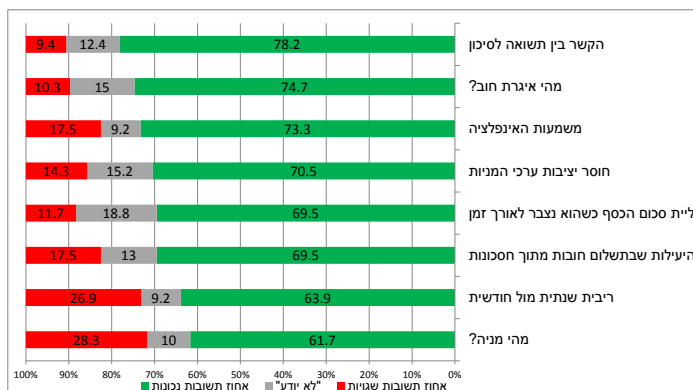
טבלה 2: מקדמי פירסון של הקורלציות בין מדדי האוריינות הכלכלית

מדד	ידע כלכלי	יכולת חשבונית	חיפוש מידע	מעקב חשבונות	אוריינות לפנסיה	אורי' לפנסיה לבעלי פנסיה
ידע כלכלי						
יכולת חשבונית	.44***					
חיפוש מידע	.20***	.048				
מעקב חשבונות	.05	-.028	.19***			
אוריינות לפנסיה	.22***	.049	.20***	.19***		
אורי' לפנסיה לבעלי פנסיה	.19***	.074	.21***	.28***		

ידע כלכלי

מבין שמונה שאלות של ידע כלכלי, המשיבים ענו נכונה על 70% במוצע, כאשר הנושא שבו הופגה הידענות הרבה ביותר הוא לגבי הקשר בין תשואה לסיכון: 78.2% ענו נכונה לשאלה "נכון / לא נכון: השקעה בעלת תשואה גבוהה היא על פי רוב השקעה בסיכון גבוה (עם סבירות גבוהה להפסד)". נתון זה ניתן להשוות לממצאי ה"למ"ס לפיהם 48% מבני 20 ומעלה ענו נכון לשאלה זאת. הנושא בו מירב הטעויות ומיעוט התשובות הנכונות הוא משמעותה של מניה: רק 61.7% ידעו שמי שקונה מניה הופך להיות הבעלים של חלק מהחברה ו- 28.3% נתנו תשובה שגויה. התפלגות התשובות הנכונות, השגויות וה"לא יודע" לכל אחת משאלות הידע מופיעה בתרשים מספר 1, בו מסודרות השאלות לפי שכיחות יורדת של תשובות נכונות.

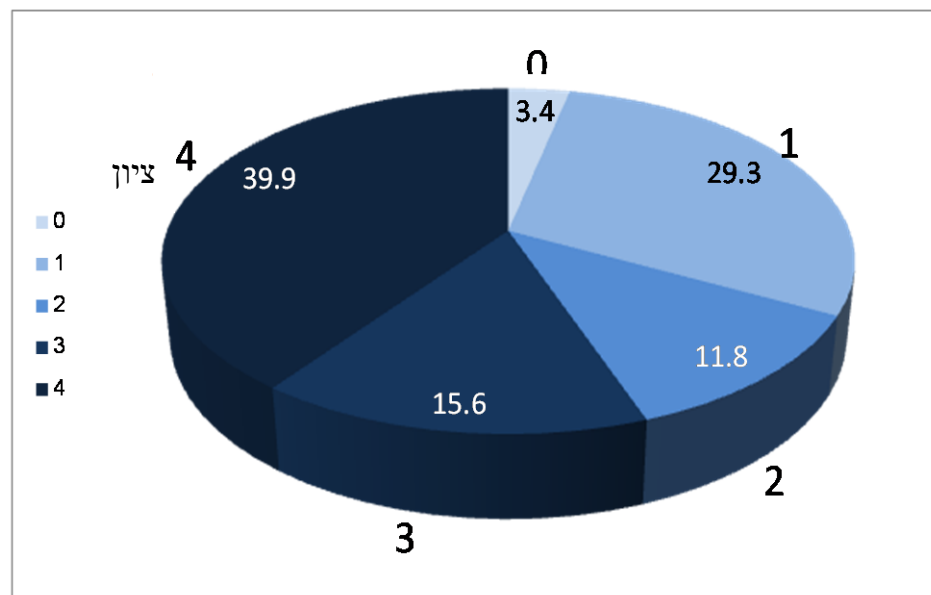
תרשים 1: התפלגות התשובות לשאלות הידע הכלכלי

יכולת חשבונית

התפלגות הציון במדד היכולת החשבונית מתוארת בתרשים מספר 2. ניתן לראות שמעטים קיבלו את הציון הנמוך ביותר, אולם כ- 29% קיבלו את הציון הנמוך 1, כ- 12% קיבלו את הציון 2, כ- 16% קיבלו את הציון 3 וכ- 40% מהמשיבים הפגינו את היכולת החשבונית המקסימלית שניתנת למדידה בשאלון וקיבלו את הציון 4.

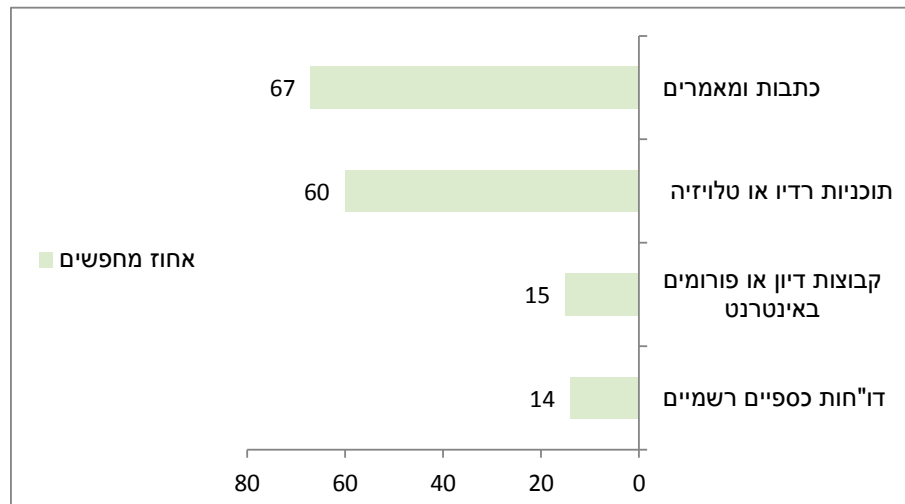
תרשים 2: התפלגות המשיבים לפי ציונם במדד היכולת החשבונית

חיפוש מידע כלכלי

שכיחות החיפוש בכל אחד מהמקורות המגישים מידע כלכלי לציבור מופיעה בתרשים מספר 3. כפי שניתן לראות, מקורות המידע הכלכלי העיקריים הם כתבות ומאמרים, ולאחריהם תוכניות רדיו וטלוויזיה. רק מעטים מחפשים מידע בקבוצות דיון או פורומים באינטרנט או מעיינים בדו"חות כספיים של חברות או משרדי ממשלה. בממוצע, המשיבים מחפשים באחד-שניים מהמקורות (1.6) מבין ארבעת המקורות שנבדקו.

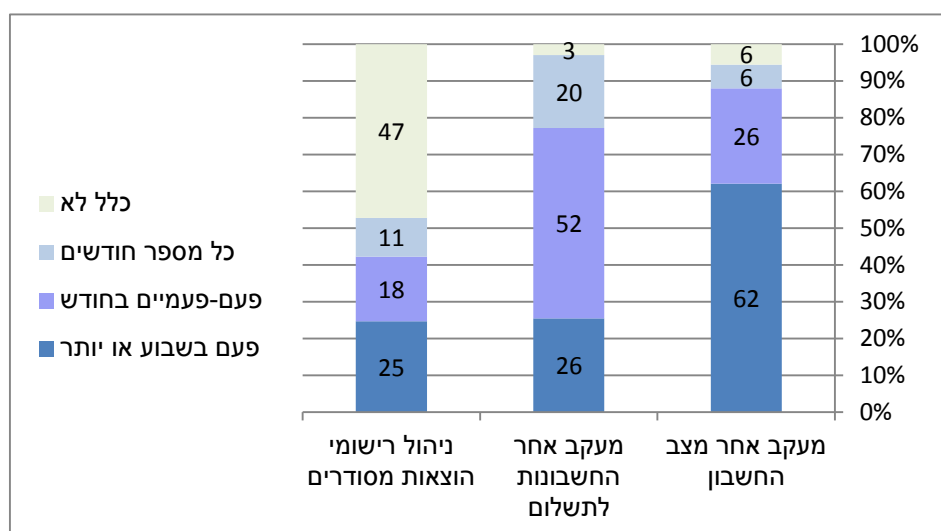
תרשים 3: מקורות בהם מחפשים מידע כלכלי

מעקב אחר חשבונות

התשובות לשאלות שכיחות המעקב אחר החשבונות מופיעות בתרשים מספר 4. בדיקה שבועית לפחות של חשבון הבנק מתבצעת על ידי 62% מהמשיבים במדגם הנוכחי. אם נחבר שיעור זה לשיעור הבודקים את חשבונם פעם-פעמיים בחודש בלבד, נקבל בסך הכל 88% אשר בודקים את חשבון הבנק שלהם לפחות פעם בחודש. מעל לשלושה רבעים מהמשיבים בודקים את חשבונותיהם לתשלום לפחות פעם בחודש. לעומת זאת, רק כמחצית מהמשיבים מנהלים רישום הוצאות כלשהו.

תרשים 4: התפלגות התשובות לגבי תדירות המעקב אחר החשבונות

אוריינות לפנסיה

רוב גדול מבין המשיבים, 78.5%, מדווחים שיש להם חסכון לתקופה שלאחר הפרישה (אחוזי היענות: 88.2). אולם, לקראת סוף הסקר נשאלו המשיבים שאלה נוספת, והיא האם יש לך קרן לגיל הפרישה (קרן פנסיה / קופת גמל / ביטוח מנהלים). כאשר בדקנו מי הם כלל האנשים שדיווחו על חסכון לפרישה, גילינו חוסר התאמה בין התשובות לשתי השאלות, וכאשר מחברים את התשובות החיוביות לשתי השאלות מקבלים שלמעשה 92% מהמשיבים חוסכים לפנסיה. כנראה שניסוח השאלה הראשונה הביא למיעוט תשובות חיוביות לה. עם זאת, מפני שהשאלות לגבי הפנסיה מותנות בתשובה חיובית לשאלה בניסוחה הראשון, נאלצנו למדוד את רמת האוריינות לפנסיה בקרב ה- 78.5% בלבד. יתר המשיבים, 21.5%, קיבלו ציון מינוס אחת במדד האוריינות לפנסיה.

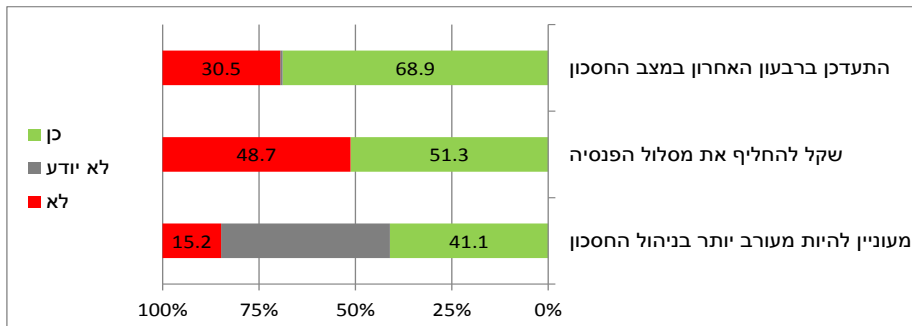
כפי שניתן לראות בתרשים 5, מבין בעלי החסכון לפנסיה, 41.1% מעוניינים להיות מעורבים יותר בבחירת ההשקעות של קרן הפנסיה, 15.2% אינם מעוניינים, וכל היתר – 43.8% - אינם יודעים לענות אם יהיו מעוניינים בכך. מבין בעלי החסכון לפנסיה, כ- 70% התעדכנו במצב החסכון שלהם ברבעון האחרון. בנוסף, רובם בעלי מושג כלשהו מה תהיה הכנסתם לאחר הפרישה אולם לכחמישית מהם אין מושג מה תהיה הכנסתם (תרשים 6). כצפוי, יש קשר הדוק בין בדיקת מצב החסכון ברבעון האחרון לבין מידת הידיעה מה תהיה ההכנסה לאחר הפרישה: ל- 39% מבין אלו שלא בדקו את מצב החסכון אין מושג מה תהיה הכנסתם לאחר הפרישה, בעוד בקרב אלו שבדקו את מצב חסכונם רק ל- 13% אין מושג מה תהיה הכנסתם ($p < .001$, $\chi^2(1) = 30.0$). קשר הדוק נוסף קיים בין מידת הידיעה מה תהיה ההכנסה לאחר הפרישה לבין הגיל: חסרי המושג הם בגיל 52.4 בממוצע לעומת גיל ממוצע של 53.7 אצל בעלי מושג כלשהו וגיל 55.7 אצל המצהירים שיש להם מושג טוב מה תהיה הכנסתם ($F(2, 343) = 9.3$, $p < .001$).

שאלה נוספת המאפשרת הבנה של מהלך ניהול הפנסיה על ידי החוסכים היא השאלה "האם שקלת בעבר או שאתה שוקל כיום להחליף את מסלול החסכון לתקופת הפרישה או את החברה המנהלת אותו".

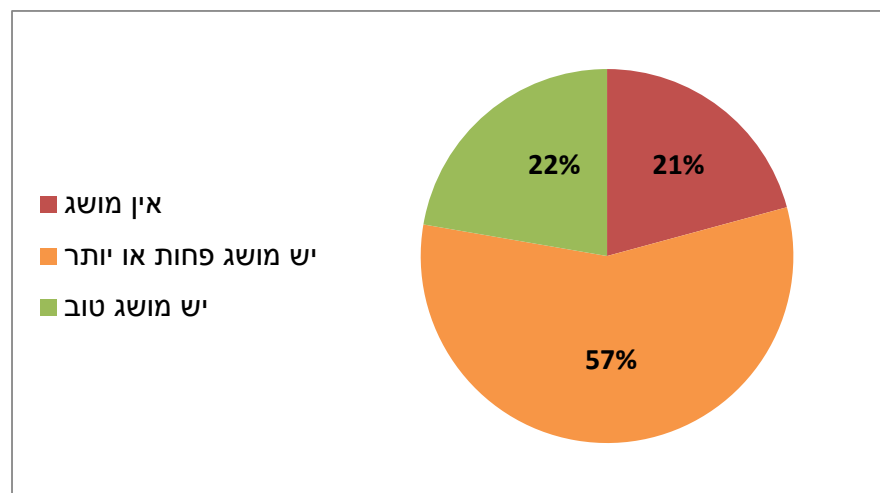

התשובות האפשריות התייחסו הן לשקילת ההחלפה והן להחלפה עצמה, מהן עולה כי כמחצית מהמשייבים לא שקלו זאת מעולם (תרשים 5). גם בקרב אלו ששקלו החלפה, רק כחמישית (שמהווים 11% מכלל המשייבים) אכן ביצעו החלפה.

תרשים 5: התפלגות המשייבים בשאלות השונות הנוגעות לאוריינות לפנסיה

תרשים 6: לכמה מהמשייבים יש מושג מה תהיה הכנסתם החודשית לאחר הפנסיה?

ניבוי האוריינות הכלכלית

ניתוחים דו-משתניים הראו שהמשתנים הבאים קשורים לפחות לאחד ממדדי האוריינות הכלכלית: מגדר, עלייה לארץ, רמת השכלה, מנהגי חסכנות, הכנסות, יכולת כלכלית, החזקה בניירות ערך, סיכון, המחליט בכספים ורמת דתיות. חילקנו את המשתנים למשתני רקע מול משתנים שיכולים להיות בעצמם תוצאה של אוריינות פיננסית. את הראשונים הכנסנו למודל הרגרסיה הראשון (מודל 1). על כן, נכללו בו המשתנים הבאים: מגדר, עלייה לארץ, מצב בריאותי, רמת השכלה, מנהגי חסכנות, הכנסות. משתני ההכנסות והיכולת הכלכלית קשורים מאד ולכן כדי להימנע מקו-לינאריות מודל הרגרסיה אינו כולל את משתנה היכולת הכלכלית. במודל הרגרסיה השני (מודל 2) התווספו עליהם שלושת המשתנים שכיוון ההשפעה בינם לבין

אוריינות כלכלית אינו ידוע: החזקה בניירות ערך, סיכון והמחליט בכספים. רמת דתיות לא נכנסה לרגרסיות משום שלא ניתן להצביע על כיוון ברור לקשר בין הדתיות למדדי האוריינות. תוצאות הרגרסיות הללו על מדדי האוריינות הכלכלית השונים מדווחות בטבלה מספר 3.

ניתן לראות כי משתני המין וההכנסות הם הקשורים במיוחד למדדי האוריינות הכלכלית. גברים מחפשים מידע כלכלי יותר מנשים וכן הם בעלי ידע כלכלי ויכולת חשבונית טובים יותר מנשים. הכנסות גבוהות יותר קשורות ליותר חיפוש מידע, ידע כלכלי ואוריינות לפנסיה. עם זאת, אין קשר בין ההכנסות למידת המעקב אחר החשבונות וגם לא ליכולת החשבונית.

רמת ההשכלה מנבאת במידה רבה את הידע הכלכלי הפורמלי ואת היכולת החשבונית אך במפתיע, רמת ההשכלה אינה מנבאת את יתר מדדי האוריינות. מנהגי החסכנות מנבאים את המעקב אחר החשבונות וכן את האוריינות לפנסיה, אך לא כאשר נבדקת האוריינות לפנסיה בקרב בעלי פנסיה בלבד, ומכאן שניבוי האוריינות לפנסיה מצביע בעיקר על קשר בין חסכנות לקיומו של חסכון לתקופה שלאחר הפרישה.

במודל 2, הקשר עם משתנה המין נשאר חזק בשלוש מתוך הרגרסיות, ומצטרף אליו משתנה מנהגי החסכנות, שגם כן מובהק בשלוש מהן. הרגרסיה היחידה בה משתנה מנהגי החסכנות לא היה מובהק במודל 1 והפך מובהק במודל 2 היא הרגרסיה על ידע כלכלי. בשונה ממשתנים אלה, הקשרים של רמת ההכנסות למדדי האוריינות במודל 2 דווקא פחותים בצורה משמעותית משהיו במודל 1. במקומם בולט משתנה ההחזקה בניירות ערך כמשתנה הקשור כמעט לכל מדדי האוריינות הכלכלית. הקשרים של המשתנים רמת השכלה ומנהגי חסכנות במודל 2 דומים לקשריהם במודל 1. בנוסף, נמצא שהחלטה בכספים קשורה לעלייה בחיפוש המידע, בידע הכלכלי ובמעקב החשבונות. אהבת סיכון קשורה לעלייה בחיפוש מידע לעומת שנאת סיכון וכן לאוריינות נמוכה יותר לפנסיה, בקרב בעלי פנסיה.

טבלה 3: מקדמי Beta מתוקננים של רגרסיה לניבוי מדדי האוריינות הכלכלית

אוריינות לפנסיה לבעלי פנסיה	אוריינות לפנסיה	מעקב חשבונות	חיפוש מידע	יכולת חשבונית	ידע כלכלי		
.08	.05	.02	.19***	.24***	.34***	מין – זכר (לעומת נקבה)	מודל 1
.09	.06	.07	-.07	-.04	-.05	עלו לארץ (לעומת ילידי הארץ)	
.06	.09	-.06	.08	.19***	.24***	רמת השכלה	
.07	.20***	.24***	.06	-.08	.05	מנהגי חסכנות	
.18**	.26***	.03	.13*	.05	.10*	הכנסות	
.05	.15	.05	.08	.10	.22	<i>Adjusted R2</i>	
.07	.01	-.05	.14*	.24***	.30***	מין – זכר (לעומת נקבה)	מודל 2
.04	.05	.03	-.12*	-.07	-.10*	עלו לארץ (לעומת ילידי הארץ)	
.08	.10*	-.02	.09	.17**	.21***	רמת השכלה	
.07	.17***	.24***	.09	-.05	.10*	מנהגי חסכנות	
.14*	.23***	-.02	.07	.10	.03	הכנסות	
.21***	.22***	.11	.14**	-.12*	.13**	החזקה בניירות ערך	
-.13*	-.08	-.04	.14**	.10	.08	אהבת סיכון (לעומת שנאת סיכון)	
.02	.06	.13*	.16**	.07	.19***	מחליט בכספים (לעומת שאינו מחליט)	
.10	.20	.07	.15	.14	.29	<i>Adjusted R2</i>	

המודעות לרמת הידע

חישבנו מתאמים בין שני המדדים הסובייקטיביים לרמת הידע לבין מדדי האוריינות הכלכלית והרגלי החסכנות. מקדמי פירסון למתאמים מופיעים בתרשים מספר 7. בדקנו את רמת המובהקות של כל אחת מהקורלציות ומצאנו שכל הקורלציות בהן $r \geq .15$ הן מובהקות ברמה $p < .001$. כפי שניתן לראות, נמצא קשר חזק בין שני המדדים הסובייקטיביים לרוב מדדי האוריינות הכלכלית.

תרשים 7: מיתאמי פירסון בין המדדים הסובייקטיביים לידע לבין מדדי האוריינות הכלכלית והחסכנות

הרצון בהדרכה

השאלה השביעית בשאלון בדקה אם המשיבים יהיו מעוניינים בהדרכה כלכלית. נמצא ש- 21.4% מעוניינים, 61.1% ענו "ייתכן" ו- 18.6% אינם מעוניינים. ביצענו ANOVA על כל אחד ממדדי האוריינות הכלכלית, וכן על מידת הבטחון בכך שהמשיב יודע מספיק כדי לחסוך, כאשר המשתנה הבלתי תלוי הוא הרצון בהדרכה. רק מדד אחד נמצא קשור לרצון בהדרכה: חיפוש מידע – הנוטים לחפש מידע חפצים יותר בהדרכה: המעוניינים בהדרכה מחפשים במוצע בשני מקורות מידע, ה"אולי" מעוניינים מחפשים ב-1.5 מקורות ואלו שאינם מעוניינים מחפשים ב-1.3 מקורות מידע במוצע; ($P < .001, F(2,488) = 11.7$).

מסקנות

שדה המחקר בנושא אוריינות כלכלית נועד לבדוק באיזו מידה אנשים מבינים מספיק בענייני כספים כדי לנהל את כספיהם ובאיזו מידה הם עושים זאת נכונה. אוריינות מורכבת מידע ויישום הידע. המחקר הנוכחי מצביע על נבדלותם של שני ההיבטים ע"י הקורלציות שנמדדו בין המדדים: מדדי הידע קשורים ביניהם, מדדי יישום הידע קשורים ביניהם, אך רק אחד מבין מדדי הידע אינו קשור לאף אחד ממדדי יישום הידע.

מחקרים קודמים מראים שאוריינות כלכלית גבוהה יותר פירושה יותר תכנון כלכלי לקראת הפרישה, והתכנון מביא להכפלה של הכספים שיהיו זמינים לפורש בשנים שלאחר פרישתו (Lusardi, 2008; van Rooij, et al., 2012). לכן, קיימת חשיבות רבה לאוריינות הכלכלית ולתכנון לקראת הפנסיה. שניהם נבדקו במחקר הנוכחי, שאוכלוסיית המחקר שלו היתה זאת העומדת בפני פרישה.

לכאורה חולשת המחקר היא בכך שהמדגם הינו בעל השכלה גבוהה מהמוצע, ומכיוון שקיים קשר בין השכלה להכנסה, המדגם הינו בעל הכנסה גבוהה מהמוצע לגילו. למעשה, מדגם זה מאפשר להבין עד כמה האוכלוסיה בעלת האמצעים, אשר היא שנדרשת לנהל את ענייניה הכספיים, היא בעלת יכולת לנהל אותם ובאיזו מידה היא בפועל בוחרת לנהל אותם.

המחקר הראה שהידע הכלכלי התיאורטי בקרב אותה אוכלוסיה איננו מבוטל. בכל שאלה הבודקת היכרות עם מושגים כלכליים, אחוז התשובות הנכונות נע בין 61% ל 79% - גבוה ביחס לנתונים שנמצאו בלמ"ס בסקר בבני 20 ומעלה: 29% עד 65% (סייג, 2012a). בשתי שאלות שיעור הטועים עולה על רבע: בשאלה המבקשת לחשב מהו הסכום שיצטבר לאחר שנה בחסכון עם ריבית מצטברת חודשית לעומת ריבית חד פעמית בסוף השנה, ובשאלה על משמעותה של מניה.

מדד שני הנוגע לידע בענייני כלכלה הוא היכולת החשבונית. התוצאות מציגות תמונה מגוונת של יכולות חשבוניות בקרב המשיבים, כאשר הציון השכיח ביותר הוא הציון המקסימלי במדד (סולם של 1 עד 4).

סקירת התפלגות התשובות בשאלות הנוגעות לשלושת מדדי השימוש בידע מוסיפה לתמונת האוריינות הכלכלית באוכלוסיה את המימד המעשי. ראשית, מדד חיפוש המידע מצביע על כך שמקורות המידע העיקריים בהם מחפשים המשיבים מידע כלכלי הם כתבות ומאמרים (באינטרנט או בעיתונות הכתובה) וכן תוכניות רדיו וטלוויזיה. ידוע כי משתתפי המחקר הם בעלי היכרות טובה עם האינטרנט, שהרי הם נרשמו לפאנל אינטרנטי. לכן מפתיע שרק מעטים מהמשיבים (15%) מחפשים מידע כלכלי בקבוצות דיון או פורומים באינטרנט.

מדד שני לשימוש בידע הוא המעקב אחר החשבונות. תשובות לשאלות המרכיבות מדד זה מראות שרוב גדול של 78% מהמשיבים בודקים את חשבונותיהם לתשלום לפחות פעם בחודש. זהו כמובן המצב המינימלי הרצוי על מנת לעמוד בהתחייבויות. עם זאת, 23% בודקים את חשבונותיהם לתשלום

בתדירות נמוכה יותר מסף רצוי זה. עוד מצאנו כי רוב המשיבים, 62%, בודקים את מצב החשבון שלהם לפחות פעם בשבוע ו- 26% בודקים אותו פעם-פעמיים בחודש. רק 12% בודקים את מצב החשבון בתדירות נמוכה מפעם בחודש. סקר הלמ"ס אשר בדק כמה בני 20 ומעלה עוקבים אחר חשבון הבנק שלהם לפחות פעם בשבוע הצביע על שיעור נמוך בהרבה – 41% (סייג, 2012b). ייתכן שתדירות המעקב הגבוהה במדגם הנוכחי משקפת את חשש המשיבים למצבם הכספי. שאלה לגבי חשש זה נשאלה בשאלון בנפרד ממדדי השימוש בידע. המשיבים נשאלו מהי מידת דאגתם מכך שכספי הפנסיה שלהם לא יספיקו להם למשך כל חייהם. 86.5% מהמשיבים הביעו דאגה מכך שכספי הפנסיה לא יספיקו להם לכל משך חייהם. כלומר, נראה כי תקופת החיים שלפני הפרישה כרוכה בדריכות לגבי המצב הכלכלי. ממסקנותיו של מחקר קודם שערכנו אנו יודעים כי עם ההזדקנות יורדת הדאגה הכלכלית (מאיר & רול, 2012), ומכאן אנו מסיקים כי הדריכות המיוחדת למצב הכלכלי נמצאת כנראה בעלייה לקראת הפרישה ובירידה לאחריה.

המדד השלישי לשימוש בידע הוא האוריינות לפנסיה. במדד זה נכללה שאלה על תדירות המעקב

אחר חשבון החסכון לפנסיה עבור בעלי חשבון כזה. כשני שלישים מבעלי החסכון לפנסיה עקבו ברבעון האחרון אחר מצב החסכון שלהם. אולם, שאלת המשך מצביעה על כך שרק חמישית מהמשיבים בעלי מושג טוב לגבי גובה הכנסתם לאחר הפרישה, ולכחמישית אין כל מושג מה תהיה הכנסתם. ייתכנו שני הסברים: ייתכן שמגבלות הנתונים המסופקים לחוסך אינן מאפשרות לו להבין לאיזה סכום חודשי החסכון יתורגם. מאידך ייתכן שהחוסך דווקא מבין את משמעות הנתונים אולם אין הוא יודע מה תהיה הכנסתו בהמשך עד לפרישה, וזהו מקור חוסר הידיעה לגבי הכנסתו החודשית הצפויה לאחר הפרישה. הנתונים מרמזים שהשערות נכונות. את ההשערה הראשונה מחזק הנתון ש- 13% מבין אלו שבדקו את מצב חסכונם מדווחים שאין להם מושג מה תהיה הכנסתם לאחר הפרישה (והם מגיעים מכל טווח הגילאים). את ההשערה השנייה מחזק הממצא שאלו שאין להם מושג הם צעירים מאלו שיש להם מושג והללו צעירים מבעלי "מושג טוב" מה תהיה הכנסתם לאחר הפרישה (הגילאים הממוצעים הם 52, 54 ו-56, בהתאמה; $p < .001$).

חלק חשוב ביישום הידע הכלכלי הוא מימוש האפשרויות הקיימות להשוואה בין מוצרים פיננסיים. על כן, כחלק מבדיקת האוריינות לפנסיה בדקנו את מימוש חופש הבחירה המתאפשר כיום על פי החוק, לבחירה אישית בין קרנות הפנסיה ובין מסלולי פנסיה שונים בתוך קרן הפנסיה. מצאנו כי האפשרות אינה מנוצלת על ידי כמחצית מבעלי הפנסיות, אשר אפילו לא שקלו בדעתם לבצע שינוי במסלול הפנסיה או בחברה המנהלת אותו. לאור העובדה שהמדגם שבמחקר הנוכחי הוא בעל השכלה גבוהה מהממוצע בגילו, ייתכן שאחוז זה גבוה אף יותר באוכלוסיה הכללית. ממצאי המחקר מצביעים על כך שכנראה ישנם גורמים המעכבים/מונעים את ביצוע השינויים אף אצל אלו ששקלו לבצעם, שכן רק 11% מכלל המשיבים שינו את מסלול החסכון שלהם (חמישית מבין אלו ששקלו לבצע שינוי).

בדקנו נתון נוסף לגבי החסכון לפנסיה, אשר אינו מעיד על אוריינות לפנסיה אך חשיבותו רבה

לתכנון רפורמות עתידיות בפנסיה: האם הפרט היה מעוניין לשלוט בבחירת אפיקי ההשקעה של קרנות הפנסיה אם היתה ניתנת לו האפשרות. רק כ-41% היו מעוניינים בכך ומכיוון שהמדגם שברשותנו משקלל יחסית, האחוז באוכלוסיה צפוי להיות נמוך יותר.

הניתוחים הדו-משתניים והרגרסיות הצביעו על מאפייני האוכלוסיה אשר קשורים במיוחד לרמת האוריינות הכלכלית. בהתאם לידוע מהספרות, מצאנו שגברים בעלי יותר אוריינות כלכלית מאשר נשים וכן שהמשכילים יותר ובעלי ההכנסה הגבוהה יותר הם בעלי יותר אוריינות כלכלית. המשתתפים בהחלטות הכלכליות של משק הבית הם בעלי יותר אוריינות וכן אלו שבעלי נטייה לחסכנות. הממצאים הללו חיוביים בכך שהם מצביעים על כך שבתוך משק הבית, מי שמקבל את ההחלטות הכלכליות הוא בעל יותר אוריינות כלכלית. אולם, הממצאים שליליים במיוחד בהתייחס למגדר – נשים צפויות לשנים רבות יותר של מחייה לאחר הפרישה, הן בשל תוחלת חיים גבוהה יותר והן בשל גיל פרישה נמוך יותר, ולכן האוריינות הכלכלית היא בעלת חשיבות מיוחדת עבורן. למרות זאת, לנשים אוריינות כלכלית נמוכה מלגברים.

נוסף על כך, הקשר שבין נטייה לחסכנות לבין אוריינות כלכלית מתבטאת ברגרסיות במיוחד כשנבדקת האוריינות לפנסיה אצל בעלי חסכון לפנסיה. כלומר, חסכנות לפנסיה הינם גבוהים יותר בקרב הנוטים לחסוך.

השלכות יישומיות

הספרות מצביעה על כך שהדרכה כלכלית מסייעת לבעלי אוריינות כלכלית נמוכה יותר מאשר לאחרים (Lusardi & Mitchell, 2007). על כן, יש לדאוג במיוחד לשיפור האוריינות הכלכלית בקרב האוכלוסיות שמיפנו. אולם, אוריינות כלכלית נמוכה מצאנו גם אצל בן זוג אשר אינו משתתף בהחלטות העיקריות לגבי ההתנהלות הכספית של משק ביתו. האם כדאי להתמקד בשיפור האוריינות הכלכלית שלו? ניתן להעלות שתי המלצות מנוגדות: (1) בתכנון מערך לשיפור האוריינות הכלכלית רצוי להתמקד באנשים הפעילים בקבלת ההחלטות הכלכליות במשק ביתם. (2) יש לשפר את האוריינות הכלכלית של כלל האנשים לפני פרישה, ולאפשר עצמאות כלכלית גם לצד הסביל.

בנוסף למיפוי האוכלוסיה הנזקקת לשיפור באוריינות הכלכלית, עולה השאלה: כיצד מומלץ להגביר את האוריינות הכלכלית? פתרון אפשרי לטווח הארוך הוא חינוך פיננסי בבתי הספר. מחקרים רבים בדקו את השפעתו של החינוך פיננסי בבתי הספר בארצות הברית, והם מציגים מסקנות מנוגדות על יכולתו לשפר את ההתנהלות הכלכלית של בוגריו בעתידם (Bernheim, et al., 2001; Mandell, 2008).

מטבע הדברים, חינוך שיופנה לאזרחים הבוגרים לא יתבצע בכפייה. על מנת להעלות את האוריינות הכלכלית, קהל היעד צריך להכיר בכך שהוא צריך הדרכה ולהיות בעל מוכנות להשתתף בה. כדי לבדוק את ההכרה של המשיבים בצורך בהדרכה, שאלנו אותם אם הם בטוחים ביכולתם לחסוך, מתוך הנחה שזה ישקף את הכרתם בצורך. מצאנו מיתאם בין הדיווח על הבטחון ביכולת לחסוך לבין מדדי השימוש בידע כלכלי, אך לא בין הדיווח על הביטחון לבין מדדי הידע (תרשים 7). כלומר, אנשים שהידע התיאורטי שבידם לוקה בחסר מבצעים החלטות כלכליות ומשתמשים בידע כלכלי עם בטחון ביכולתם לחסוך, מבלי שיהיו מודעים לחסך שלהם בידע ומנגד אחרים יכולים להיות חסרי בטחון לגבי יכולתם לחסוך למרות ידע כלכלי ענף.

בדקנו גם את מוכנות המשיבים להשתתף בהדרכה ומצאנו שיעור נמוך: כחמישית מהמשיבים מעוניינים להשתתף בהדרכה. בנוסף, לא נמצאה קורלציה בין הרצון להדרכה לבין רוב מדדי האוריינות הכלכלית מלבד המדד של חיפוש מידע. כלומר, המעוניינים להגיע להדרכות כלכליות הם אלו שמחפשים מידע כלכלי ממילא, ואינם דווקא בעלי אוריינות נמוכה. נוסף להשגות אלה, ממצאים קודמים מראים שחינוך פורמלי ע"י קורס אינו מספיק כדי לשנות את גישת המשתתפים בו לחסכונותיהם (Lusardi & Mitchell, 2007). על כן, אנו ממליצים להשתמש בדרכים שיווקיות על מנת לשפר את המוטיבציה לרכישת אוריינות פיננסית בקרב האוכלוסיות המיועדות ולהגביר את הכרתה של האוכלוסיה בחוסר שלה בידע כלכלי. בנוסף, ניתן להתגבר על הבעייתיות שבקורס על ידי הנגשת מידע כלכלי לציבור, דרך אמצעי התקשורת, כך שיינתנו לאנשים הכלים אשר יאפשרו להם לשפר את האוריינות הכלכלית שלהם בכוחות עצמם. מחקר נוסף יצטרך לבדוק את יעילותן של דרכים אלה.

מקורות

- מאיר, ע., & רול, ע. (2012). הדאגות של הקשישים בישראל. ירושלים: מרכז הידע לחקר הזדקנות האוכלוסייה בישראל.
- סייג, ד. (2012a). ידע, דעות והתנהלות בנושאים פיננסיים סקר אוריינות פיננסית. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- סייג, ד. (2012b). מהו מצבם הפיננסי של הישראלים וכיצד הם מתנהלים? סקר אוריינות פיננסית. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- Almenberg, J., & Save-Soderbergh, J. (2011). Financial literacy and retirement planning in Sweden. *Journal of Pension Economics & Finance*, 10(4), 585-598.
- Banks, J., & Oldfield, Z. (2007). Understanding pensions: Cognitive function, numerical ability and retirement saving. *Fiscal Studies*, 28(2), 143-170.
- Beal, D. J., & Delpachitra, S. B. (2003). Financial literacy among Australian university students. *Economic Papers: A Journal of Applied Economics and Policy*, 22(1), 65-78.
- Bernheim, B. D., Garrett, D. M., & Maki, D. M. (2001). Education and saving:: The long-term effects of high school financial curriculum mandates. *Journal of Public Economics*, 80(3), 435-465.
- Calvo, E., & Williamson, J. B. (2008). Old-age pension reform and modernization pathways: Lessons for China from Latin America. *Journal of Aging Studies*, 22(1), 74-87.
- Department of Work & Pensions. (2012). Pension Reform. Retrieved 06/11/2012, 2012, from <http://www.dwp.gov.uk/policy/pensions-reform/>
- Gerrans, P., Clark-Murphy, M., & Speelman, C. (2010). Asset allocation and age effects in retirement savings choices. *Accounting & Finance*, 50(2), 301-319.
- Gustman, A. L., Steinmeier, T. L., & Tabatabai, N. (2010). Financial knowledge and financial literacy at the household level: National Bureau of Economic Research.
- Hilgert, M. A., Hogarth, J. M., & Beverly, S. G. (2003). Household financial management: the connection between knowledge and behavior. *Federal Reserve Bulletin*(Jul), 309-322.
- Huston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 296-316.

- Lusardi, A. (2008). Financial literacy: An essential tool for informed consumer choice? *National Bureau of Economic Research Working Paper Series, No. 14084*.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2007). Financial literacy and retirement preparedness: Evidence and implications for financial education. *Business Economics, 42*(1), 35-44.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2011). Financial and planning: Implications for retirement wellbeing: National Bureau of Economic Research, Inc.
- Mandell, L. (2008). Financial literacy of high school students. In J. Xiao (Ed.), *Handbook of consumer finance research* (pp. 163-183): Springer New York.
- Moore, D. (2003). Survey of financial literacy in Washington state: Knowledge, behavior, attitudes, and experiences. Pullman, WA: Washington State University, Social and Economic Sciences Research Center.
- Peterson, R. A. (1994). A meta-analysis of Cronbach's coefficient alpha. *Journal of Consumer Research, 21*(2), 381-391.
- Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of Consumer Affairs, 44*(2), 276-295.
- Semyonov, M., & Lewin-Epstein, N. (2011). Wealth inequality: Ethnic disparities in Israeli society. *Social Forces, 89*(3), 935-959.
- The Social Research Centre. (2008). ANZ survey of adult financial literacy in Australia.
- UNESCO. (2011). ISCED: International Standard Classification of Education UNESCO Institute for Statistics.
- van Rooij, M. C. J., Lusardi, A., & Alessie, R. J. M. (2011). Financial literacy and stock market participation. *Journal of Financial Economics, 101*(2), 449-472.
- van Rooij, M. C. J., Lusardi, A., & Alessie, R. J. M. (2012). Financial literacy, retirement planning and household wealth. *The Economic Journal, 122*(560), 449-478.
- Williamson, J. B., Howling, S. A., & Maroto, M. L. (2006). The political economy of pension reform in Russia: Why partial privatization? *Journal of Aging Studies, 20*(2), 165-175.
- Zijlstra, G. A. R., van Haastregt, J. C. M., van Eijk, J. T. M., de Witte, L. P., Ambergen, T., & Kempen, G. I. J. M. (2010). Mediating effects of

psychosocial factors on concerns about falling and daily activity in a multicomponent cognitive behavioral group intervention. *Aging & Mental Health*, 15(1), 68-77.